

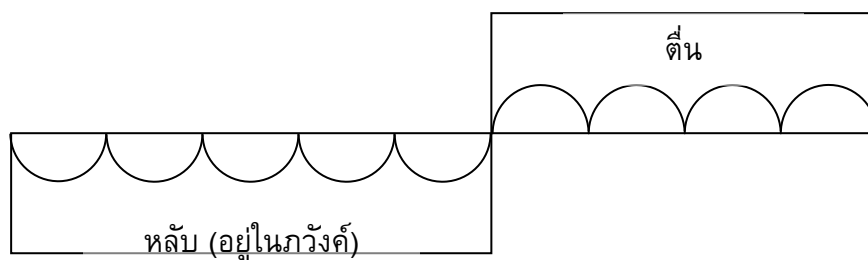
บทที่ 5

การทำงานของจิต

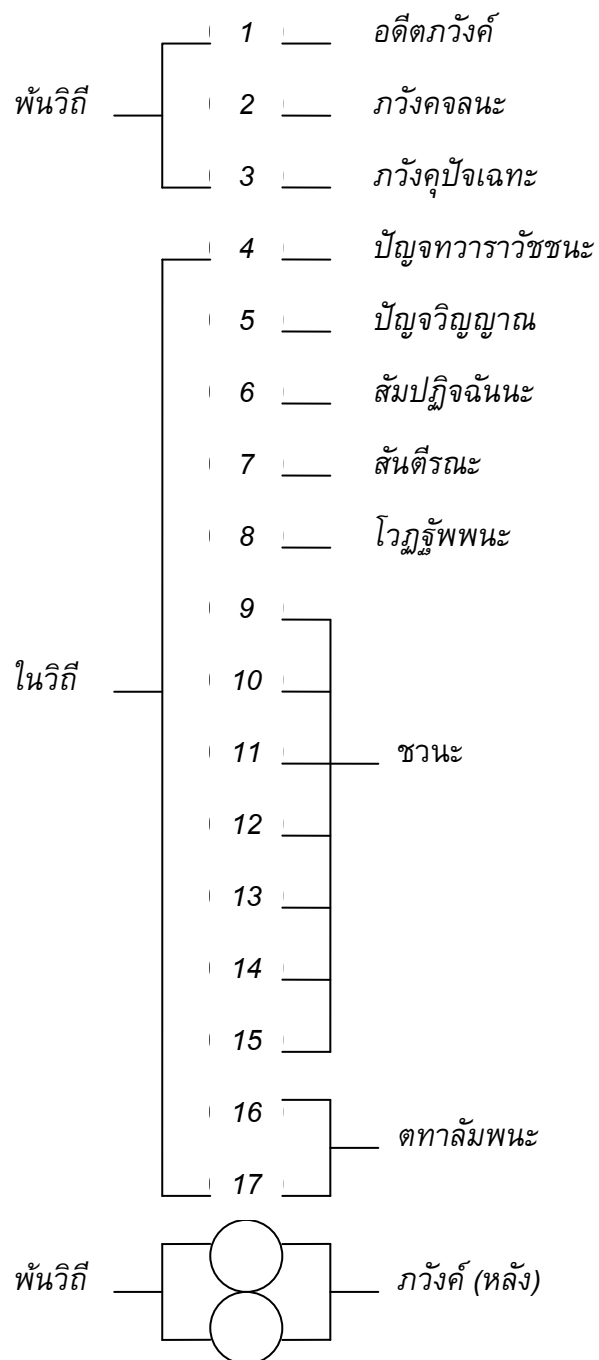
การทำงานของจิต

จิตมีธรรมชาติ เกิด-ดับสลับต่อกัน การเกิด-ดับของจิตนี้ เป็นไปใน 2 ลักษณะ คือ เกิด-ดับในภวังคจิต และเกิด-ดับในวิถิ คือเมื่อรับอารมณ์ การทำงานของจิตก็เช่นกัน ทำงานใน 2 ลักษณะ คือ ทำในวิถิจิต และในภวังคจิต การเกิดดับต่อเนื่องของจิตเป็นอยู่หลายภพชาติ ยาวนาน จึงเหมือนจิตเป็นกระแส เป็นแถวแนวไม่ขาดสาย จึงเรียกว่า กระแสจิต

ในภวังคจิต คือจิตเกิดดับอยู่ในกระแสภวังค์ ไม่ได้รับรู้โลกภายนอกทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เวลานอนหลับแล้วไม่ฝัน แสดงว่าจิตอยู่ในภวังค์ เวลาหลับภวังคจิตก็เกิด-ดับ เช่นเดียวกับจิตดวงอื่นๆ เช่นกัน และมีอารมณ์ติดมาตั้งแต่ปฏิสนธิ คำว่า ภวังค์ หมายถึงองค์ แห่งภพ เป็นจิตตั้งแต่ปฏิสนธิจนถึงจุติ คือตาย ขณะที่จิตไม่ได้ยกขึ้นสู่อารมณ์ ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ จิตขณะนั้นเป็นภวังค์ แต่เมื่อจิตรับอารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ หรือ ทางทวาร 6 แล้ว ขณะนั้นจิตก็ไม่ใช้ภวังค์ จัดว่าพ้นไปจากภวังค์แล้ว เมื่อจิตรับอารมณ์ทาง ทวาร 6 เห็นหรือได้ยินต่างๆ เรียกว่า จิตขึ้นวิถิรับอารมณ์ เมื่อขึ้นวิถิรับอารมณ์แล้ว ก็จะมี ภวังคจิตคันสลับตลอด จิตขึ้นวิถิรับอารมณ์ใหม่จบแล้ว ก็มีภวังคจิตคันอีก สลับกันอยู่เช่นนี้ ตลอดที่เรายังตื่นอยู่ การทำงานของจิตรวดเร็วมาก เราจึงไม่รู้สึกรู้สีก แม้จิตเป็นภวังค์ ไม่ได้ขึ้นวิถิ รับอารมณ์ แต่จิตก็ทำงานตลอดเวลา คือเกิด-ดับ และมีอารมณ์ที่ติดมาตั้งแต่ปฏิสนธิ (เกิด)

การทำงานที่นับว่าเป็นวิถิจิต เกิดเมื่อมีการรับอารมณ์ ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เช่น เห็น คิด ได้ยิน ... เป็นต้น จิตจะรับอารมณ์ก็เมื่อผัสสะเกิดขึ้น คือ รูปกระทบตา จึงเห็น เสียง

ขณะที่ 1 อดีตภวังค์ เป็นภวังคจิตที่กระทบกับอารมณ์ ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย เป็นครั้งแรก ภวังคจิตนี้มีอารมณ์ที่รับต่อจากภพที่แล้ว เป็นอารมณ์เก่า หรืออดีตอารมณ์ ได้แก่ กรรม อารมณ์ กรรมนิมิตอารมณ์ คตินิมิตอารมณ์ อย่างใดอย่างหนึ่ง อารมณ์ทั้ง 3 นี้ เป็นอารมณ์ ก่อนตายที่ต้องมาปรากฏกับทุกคนอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นอารมณ์ที่มาจากภพที่แล้ว ต่อมา ยังภพนี้ ซึ่งจิตจะรับมาตั้งแต่ปฏิสนธิวิญญาณเกิดขึ้น (คือเมื่อเกิด) แล้วดับไป เมื่อดับแล้ว ภวังคจิตดวงแรกก็รับอารมณ์สืบต่อมาจากปฏิสนธิวิญญาณ และรับอารมณ์เรื่อยไป จนสิ้นชีวิต (จุติจิต) ระหว่างมีชีวิต คือ ระหว่างปฏิสนธิจิตถึงจุติจิต จะมีการรับอารมณ์เกิดขึ้นเรื่อย ๆ ถ้าไม่มีอารมณ์ใหม่มากระทบภวังคจิตให้หวนไหว จิตก็จะรับอารมณ์เก่าเป็นภวังคจิต ภวังคจิตดวงแรก ที่กระทบอารมณ์ใหม่ ก็จะไม่ปล่อยอารมณ์เก่า จึงเรียกว่า อดีตภวังค์ ขณะนั้น จิตยังไม่ขึ้น วิถี ฉะนั้น อดีตภวังค์เป็นภวังคจิตเก่า เป็นดวงที่ 1

ขณะที่ 2 ภวังคจลนะ (ภวังค์ไหว) เกิดต่อจากอดีตภวังค์ ยังมีภวังคจิตที่อารมณ์เก่าอยู่ แต่ต่าง จากอดีตภวังค์ (ดวงแรก) ที่ภวังคจลนะมีการกระทบอารมณ์ใหม่ แล้วมีความหวนไหวเพราะ การกระทบ ภวังคจลนะ หรือขณะที่ 2 นี้ จิตยังไม่ขึ้นวิถี การขึ้นวิถีขึ้นที่ดวงที่ 4 หรือขณะที่ 4

ขณะที่ 3 ภวังคุปัจเจตะ (ตัดกระแสภวังค์) ยังเป็นภวังคจิต แต่ปล่อยอารมณ์เก่า จิตนี้ยังไม่ขึ้น วิถี

ขณะที่ 4 ปัญจทวาราวชชนะ ทำหน้าที่รับอารมณ์ใหม่ที่มากระทบทางตา หู จมูก ลิ้น กาย (ปัญจทวาร) เป็นจิตดวงแรกที่ขึ้นวิถีรับอารมณ์ใหม่ แล้วเป็นปัจจัยแก่จิตดวงต่อไป ให้รับ อารมณ์จนสุดวิถี

ขณะที่ 5 ปัญจวิญญาณ คือจิต 5 ดวง ที่เกิดขึ้นรับปัญจารมณ์ โดยจะเกิดทีละดวงเท่านั้น คือ

จักขุวิญญาณ	ปรากฏขึ้นรับรูปารมณ์	คือ เห็นรูปารมณ์นั้น
โสตวิญญาณ	ปรากฏขึ้นรับสัทธารมณ์	คือ ได้ยินสัทธารมณ์นั้น
ฆานวิญญาณ	ปรากฏขึ้นรับคันธารมณ์	คือ รู้กลิ่นคันธารมณ์นั้น
ชีวหาวิญญาณ	ปรากฏขึ้นรับรสารมณ์	คือ รู้รสารมณ์นั้น
กายวิญญาณ	ปรากฏขึ้นรับโผฏฐัพพารมณ์	คือ รู้สัมผัสผัสส กระทบถูกต้อง

ขณะที่ 6 สัมผัสจันนะ เกิดขึ้นรับอารมณ์จากปัญจวิญญาณ แล้วส่งต่อไปให้จิตดวงต่อไป คือ สันติริณะ

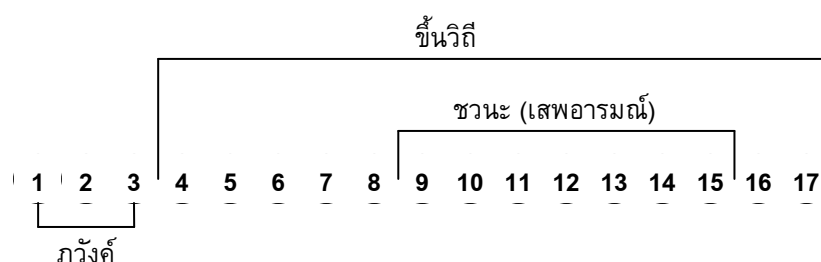
ขณะที่ 7 สันติริณะ รับอารมณ์มาจากสัมผัสจันนะ แล้วทำหน้าที่ไต่สวนอารมณ์ ก่อนที่จะส่งต่อไปให้ โวภูฏัพพะ

ขณะที่ 8 โวภูฏัพพะ ทำหน้าที่ตัดสินอารมณ์ที่รับมาว่า ดี-ชั่ว เป็นกุศล-อกุศล ตามแต่การ มนสิการ (พิจารณา) ของบุคคล ฉะนั้น จิตขณะนี้จึงสำคัญมาก เพราะดวงต่อไป คือชวันะจิต ทำหน้าที่เสพอารมณ์ การเสพอารมณ์นี้เป็นไปถึง 7 ขณะ จะเป็นบุญ-บาปอยู่ที่ช่วงนี้ ฉะนั้นถ้า โวภูฏัพพะตัดสินว่าเป็นกุศล มนสิการว่าเป็นกุศล ชวันะก็คล้อยตามไป

ขณะที่ 9-15 ชวันะ จิตทำหน้าที่เสพอารมณ์ทั้ง 7 ขณะ เป็นอารมณ์เดียวกัน ถ้าเป็นกุศล ก็เป็น กุศลทั้ง 7 ดวง เป็นอกุศล ก็เป็นอกุศลทั้ง 7 ดวง บุญ-บาป ปรากฏที่ชวันะจิตนี้

ขณะที่ 16-17 ตทาลัมพะ เป็นจิตที่รับเศษของอารมณ์ที่เหลือจากชวันะอีก 2 ขณะ แล้วห่วง อารมณ์สู่ภวังคจิตต่อไป ถือว่าสิ้นสุดวิถี ต่อจากนี้ จิตก็เป็นภวังค์รับอารมณ์เก่าต่อไป จนกระทั่ง ได้รับกระทบอารมณ์ใหม่ จึงขึ้นวิถีใหม่ ตามนัยที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น

การรับอารมณ์ในลักษณะข้างต้นนี้ นับเป็นวิถีจิตที่รับอารมณ์ชัดเจนที่สุด มีจิตเกิดถึง 17 ขณะ เป็นการรับอารมณ์ทางทวาร 5 ตัวอย่างวิถีจิตที่รับอารมณ์ชัดเจนที่สุด-อดิมหันตารมณ์

คำอธิบาย

เมื่อปัญจารมณ์อันใดอันหนึ่ง มากระทบทวาร 5 (เช่น ถ้าเป็นรูปารมณ์ ก็กระทบจักขุ- ทวาร หรือตา สัททารมณ์ก็กระทบโสตทวาร หรือหู) การกระทบนั้นสะท้อนไปถึงภวังคจิตดวง

วิธีจิตที่แสดงนี้ เป็น อติมหันตารมณ ปัญจารมณ หรืออารมณทั้ง 5 คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ มีกำลังแรงกล้ามากที่สุด มีเหตุปัจจัยที่ช่วยให้จิตรับอารมณ และมีความเด่นชัด เช่น ถ้าในแง่รูปารมณ จะชัดเจน เพราะมีจักขุปสาทดี มีแสงพอเพียง หรือถ้าเป็นสัททารมณ จะชัดเจน เพราะโสตปสาทดี มีคลื่นเสียง มีความสั่นสะเทือน มีช่องว่างหรืออากาศ เป็นต้น² ถ้าขาดมนสิการ หรือการรับอารมณไม่ชัดเจน ขณะจิตจะไม่ถึง 17 ขณะ

¹ ดังได้กล่าวแล้วว่า จิตทุกดวงเป็นปัจจัยให้จิตดวงใหม่เกิดขึ้น เมื่อจิตดวงใหม่เกิดขึ้น เป็นผลของจิตดวงก่อนหน้านั้น และขณะเดียวกันก็เป็นเหตุให้จิตดวงใหม่เกิดขึ้น

² ได้กล่าวถึงองค์ประกอบเหตุปัจจัยที่ทำให้การรับอารมณของจิตต่างๆ มีความชัดเจน ในบทที่ 2

อติมหันตารมณีนี้นี้เป็นกามวิถีนี่ คือเป็นวิถิจิตที่เป็นไปกับอารมณ์ทางปัญจทวารที่เกี่ยวข้องกับกาม จิตที่เกี่ยวข้องก็เป็นกามาวจรจิต มีขณะจิตเกิดมากที่สุด ถึง 17 ขณะ จึงแจ่มชัดมาก แต่ต้องเป็นไปในรูปปัจจุบันเท่านั้น คือต้องกำลังมีอยู่ กำลังปรากฏอยู่ จึงเป็นอารมณ์แก่ปัญจทวารวิถีนี่ได้ นอกจากอติมหันตารมณีนี่แล้ว ยังมีวิถิจิตที่เป็นไปกับอารมณ์ทางปัญจทวารที่มีกำลังอ่อนไปตามลำดับ ตามนัยแห่งอภิธรรมมัตถสังคหะนั้น ได้จำแนกวิถิจิตที่เป็นไปกับอารมณ์ทางปัญจทวาร ไว้ 4 แบบ คือ

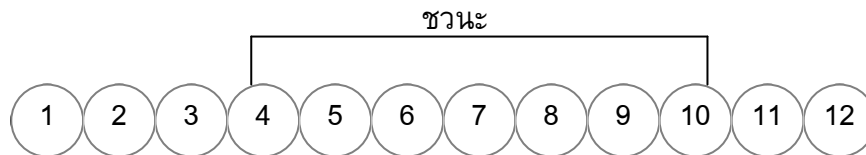
1. อติมหันตารมณ จิตขึ้นสู่วิถีนี่ รับรู้อารมณ์ที่กำลังแรงมากที่สุด ถึง 17 ขณะ
2. มหันตารมณ จิตขึ้นสู่วิถีนี่ รับรู้อารมณ์ มีกำลังอ่อนกว่าอติมหันตารมณ มหันตารมณวิถีนี่มีได้ 2 นัย คือจิตเกิดดับ 16 และ 15 ขณะ
3. ปริตตารมณ จิตขึ้นวิถีนี่รับรู้อารมณ์มีกำลังอ่อน วิถีนี่เกิดได้ 6 นัย คือ จิตเกิดดับ 14, 13, 12, 11, 10 และ 9 ขณะ
4. อติปริตตารมณ จิตขึ้นวิถีนี่รับรู้อารมณ์มีกำลังอ่อนที่สุด วิถีนี่เกิดได้ 6 นัย คือ จิตเกิดดับ 8, 7, 6, 5, 4 และ 3 ขณะ

นอกจากการรับรู้อารมณ์ทางปัญจทวาร มีวิถิจิตที่เกิดขึ้น ดังที่ได้ยกตัวอย่างไปแล้ว คืออติมหันตารมณ ก็ยังมีการรับรู้อารมณ์ของจิตทางมโนทวาร การรับอารมณ์ทั้ง 6 ในทางมโนทวาร สามารถรับรู้อารมณ์ทั้ง 6 ได้ ทั้งในอดีต ปัจจุบัน อนาคต อารมณ์ที่ปรากฏทางมโนทวารปรากฏได้ทุกอารมณ์ ไม่จำกัดกาลของอารมณ์นั้น

การอธิบายความเป็นไปของวิถิจิตในทางมโนทวาร แสดงไว้ทั้งในอภิธรรมมัตถสังคหะ และในปรมัตถทีปนีฎีกา ซึ่งในปรมัตถทีปนีฎีกา ได้แสดงไว้พิสดารกว่าในอภิธรรมมัตถสังคหะ อภิธรรมมัตถสังคหะ ได้แสดงวิถิจิตทางมโนทวารไว้ 2 นัย คือ

1. วิภูตารมณ อารมณ 6 ปรากฏชัดทางใจมากที่สุด มีวิถิจิต เกิดได้มากที่สุด
2. อวิภูตารมณ อารมณ 6 มาปรากฏทางใจน้อยกว่าวิภูตารมณ ในวิถีนี้นับลงเพียงชวณะไม่ถึงตทาลัมพะนะ

ภาพแสดง วิทยุ тарมณ คือ

ขณะที่ 1 คือ ภาวังคจลนะ

ขณะที่ 2 คือ ภาวังคัจฉะ

ขณะที่ 3 คือ มโนทวาราวชชนจิต (เทียบกับวิธีทางปัญจทวาร คือปัญจทวาราวชชนะ
รับอารมณ์ทางใจ)

ขณะที่ 4-10 คือ ชวณะ

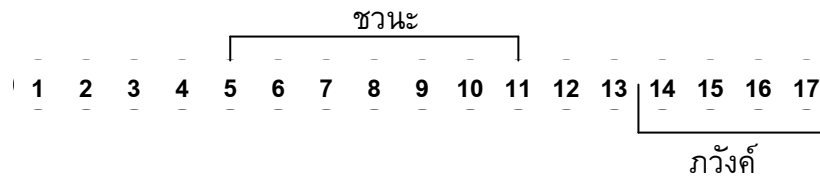
ขณะที่ 11-12 คือ ตทาลัมพะ

ส่วนในวิทยุ тарมณ สิ้นสุดที่ ขณะที่ 10 ไม่มี 11-12

ปรมัตถที่ปณีฎีกา ได้แสดงวิธีจิตทางมโนทวารนี้ไว้ 4 นัย คือ

1. อติวิทยุ тарมณ อารมณปรากฏชัดเจนทางใจมากที่สุด
2. วิทยุ тарมณ อารมณปรากฏชัดทางใจ แต่ไม่เท่าอติวิทยุ тарมณ
3. อวิทยุ тарมณ อารมณไม่ปรากฏชัดทางใจ ไม่มีชวณะ ยังไม่เสพอารมณ์
4. อติวิทยุ тарมณ อารมณไม่ปรากฏทางใจเลย เพียงแต่ทำให้ภาวังคจิตไหวเท่านั้น จิตไม่
ขึ้นวิถึรับอารมณ์ใหม่เลย เกิดได้ในผืนของปุถุชน เรียกได้ว่า จิตไม่ขึ้นวิถึรับอารมณ์
เลย

ภาพแสดงอติวิภูตารมณ (มีอารมณ์ปรากฏชัดที่สุด)

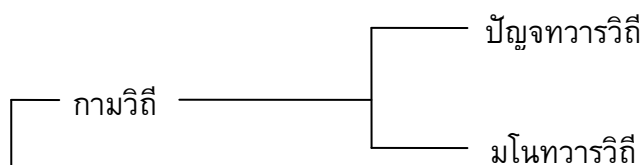

- ขณะที่ 1 คือ อติวิภูตารมณ
- ขณะที่ 2 คือ ภวัจจลนะ
- ขณะที่ 3 คือ ภวัจคุปัจเจตะ
- ขณะที่ 4 คือ มโนทวาราริชาชนจิต
- ขณะที่ 5-11 คือ ชวณะ (เสพอารมณ์)
- ขณะที่ 12, 13 คือ ตทาลัมพะ
- ขณะที่ 14-17 คือ ภวัจจิต

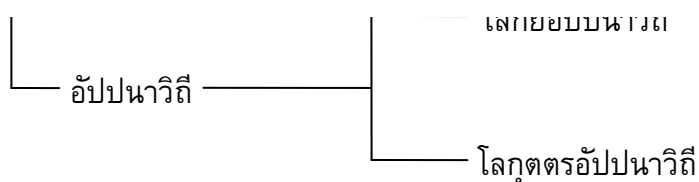
การอธิบายวิถีจิตทางปัญจทวาร และทางมโนทวารที่แสดงแล้วนี้ เป็นกามวิถีเท่านั้น คือวิถีจิตที่ปรากฏรับอารมณ์ทั้ง 6 รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และธรรมารมณที่เกี่ยวข้องกับกาม และแสดงเพียงวิถีที่รับอารมณ์โดยทั่วไป ยังมีวิถีซึ่งเป็นวิถีจิตที่เกิดไถ่ตาย แต่ไม่ได้แสดงไว้ในที่นี้ คือ มรณาสันนวิถี

นอกจากกามวิถีแล้ว ยังมีวิถีจิตที่เป็นอัปปนาวิถี เป็นวิถีจิตที่แนบแน่นกับอารมณ์เดียว คำว่า อัปปนาวิถี³ แปลว่าทำลาย คือทำลายกิเลส มีนิรวรณ เป็นต้น อัปปนาวิถีจะเป็นมโนทวารวิถีเพียงอย่างเดียว และเมื่อจิตต้องแนบแน่นกับอารมณ์อย่างเดียว ก็มีวิถีเดียว คือวิภูตารมณวิถี อารมณ์ต้องชัดเจนจริงๆ จึงเป็นอัปปนาวิถี แต่อัปปนาวิถี จะไม่มีตทาลัมพนจิต เพราะไม่ใช่กามชวณะ อีกทั้งเป็นวิถีที่มีแต่กุศล วิบาก และกิริยา มีแต่โสภณจิต ไม่มีอกุศลจิตเลย ไม่มีการสังสมกิเลส มีแต่ประหารกิเลส ทั้งในลักษณะข่มไว้ และทำลายกิเลสให้สิ้นซาก นอกจากนี้ ชวณจิตของอัปปนาวิถีเกิดได้ 1 ขณะจิต ขึ้นไปจนนับไม่ถ้วน เมื่ออัปปนาวิถีไม่มีอกุศลจิต มีแต่

วิธีจิต

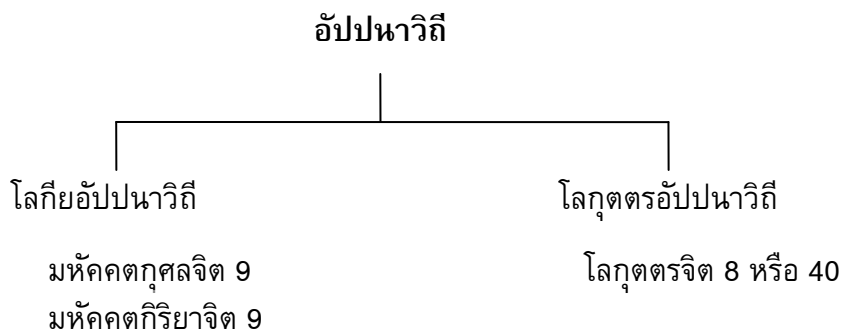
³ วรรณสิทธิ ไวทยะเสวี คู่มือการศึกษาพระอภิธรรมมัตถสังคหะ ประเฑที่ 4 หน้า 77

อัปปนาวิธี มีทั้งโลกียอัปปนาวิธี และโลกุตตรอัปปนาวิธี มีความแตกต่าง คือ

โลกียอัปปนาวิธี หรือฌานจิต คือวิธีที่มีฌานจิต 18 ดวงเกิดขึ้น (ฌานจิต หรือมหัคคตจิต นี้ มี 18 คือ ที่เป็น มหัคคตกุศลจิต 9 มหัคคตกิริยาจิต 9 เช่น เมื่อเจริญสมถกรรมฐาน จิตสงบ ได้ปฐมฌาน หรือฌานระดับอื่นๆ เป็นต้น

โลกุตตรอัปปนาวิธี คือวิธีที่มี โลกุตตรจิตเกิดขึ้น 8 หรือ 40 ดวง ตามแต่จำแนกหยาบละเอียด คือ มัคคจิต 4 (20) ผลจิต 4 (20) โลกุตตรจิตทั้งหมดนี้ มีพระนิพพานเป็นอารมณ์อย่างเดียวกันทั้งสิ้น โลกุตตรอัปปนาวิธีนี้ บางที่เรียกว่า มรรควิธี เพราะเป็นวิธีจิตที่เข้าถึงมรรค

วิถิจิตนี้มีความละเอียดจิตรมากมาย เพราะนอกจากที่แสดงมาแล้ว ยังมีวิถิจิตอื่นๆ เช่น สมาบัติวิถิ ของผู้ที่ได้สมาบัติ 8 เป็นฌานสมาบัติวิถิ ผลสมาบัติวิถิ ตลอดจน นิโรธสมาบัติวิถิ ซึ่งเป็นวิถิจิตของพระอนาคามี และพระอรหันต์ ผู้เข้านิโรธสมาบัติ และยังมีอภิฌญาณวิถิ ซึ่งเป็นวิถิจิตที่รู้อารมณ์พิเศษ เช่น ตาทิพย์ หูทิพย์ ระลึกชาติได้ แสดงฤทธิ์ได้ เป็นต้น

แต่เมื่อได้ศึกษาวิถิจิตแล้ว ทำให้ทราบว่า กิจหรือหน้าที่การทำงานของจิตนั้นมีทั้งในวิถิ และนอกวิถิ มีเจตสิกประกอบ มีกิจ หรือหน้าที่ถึง 14 กิจด้วยกัน

กิจของจิต 14 กิจ

1. ปฏิสนธิกิจ คือทำหน้าที่ ปฏิสนธิ สืบต่อภพใหม่ เกิดในภพชาติใหม่
2. ภวังคกิจ คือทำหน้าที่ ในการรักษาภพให้สืบต่อจนกว่าจะสิ้นอายุขัย
3. อาวัชชนกิจ คือทำหน้าที่ ในการรับรู้อารมณ์ที่มากระทบทางทวารทั้ง 6
4. ทัสสนกิจ คือทำหน้าที่ เห็นรูปารมณ์
5. สวณกิจ คือทำหน้าที่ ได้ยินสัททารมณ์
6. ฃายนกิจ คือทำหน้าที่ รู้คันธารมณ์
7. สายนกิจ คือทำหน้าที่ รู้รสารมณ์
8. ผุสสนกิจ คือทำหน้าที่ รู้สัมผัสโผฏฐัพพารมณ์
9. สัมปฏิจจนกิจ คือทำหน้าที่ รับอารมณ์

10. สันตึรณกิจ คือทำหน้าที่ ไต่สวนอากรรม
11. โวฏฐัพพณกิจ คือทำหน้าที่ ตัดสินอากรรมที่รับมาว่า ดีหรือไม่ดี
12. ชวนกิจ คือทำหน้าที่ เสพอากรรม
13. ตทาลัมพณกิจ (ตทารัมมณกิจ) คือทำหน้าที่ รับอากรรมต่อจากชวณะ
14. จุตติกิจ คือทำหน้าที่ สิ้นจากภพ

ใน 14 กิจนี้ ถ้าเป็นวิธิจิต หรือจิตขึ้นวิธิตี จะทำกิจ 11 ประการ ยกเว้นปฏิสนธิกิจ ภวังคกิจ และจุตติกิจ ซึ่งเป็นจิตที่อยู่นอกวิธิตี

กายและจิต

กำเนิด 4

ในการเกิดขึ้นของชีวิต พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ในพระไตรปิฎกมัชฌิมนิกาย มูล ปัณณาสก์ มหาสีหนาทสูตร (12/169) ว่าชีวิตถือกำเนิดได้ 4 ลักษณะ เรียกว่า กำเนิด 4 ได้แก่

1. อันทชะ ได้แก่ สัตว์ที่เกิดในฟองไข่ แล้วฟักออกมาเป็นตัวยาวหลัง เช่น ไก่ เป็ด นก เป็นต้น
2. ชลาพุชะ ได้แก่ สัตว์ที่เกิดในครรภ์ คลอดออกมาเป็นตัว เช่น คน สุนัข ช้าง ม้า เป็นต้น
3. สังเสทชะ ได้แก่ สัตว์ที่เกิดในที่ชื้นแฉะ ในยางเหนียว ถ้ำโคลที่ชุ่มชื้น ต้นไม้ที่เน่าหมักหมม เช่น พวกสัตว์เดรัจฉาน หนอน เปรตบางพวก เป็นต้น
4. โอปปาติกะ ได้แก่ สัตว์ที่ผุดขึ้นเต็มตัวในทันที ไม่ต้องฟักจากไข่ ไม่ต้องเลี้ยงดูให้ค่อยๆ เจริญเติบโต เช่น พวกเทวดา สัตว์นรก เปรต อสุรกาย พรหม เป็นต้น เมื่อเกิดก็ผุดเป็นตัวยาวทันที เหมือนวัตถุที่ตกลงมาจากฟ้า

มนุษย์จึงมีกำเนิดแบบชลาพุชะ ต้องเกิดในครรภ์ และคลอดออกมา แม้การผสมเทียมเป็นเด็กหลอดแก้ว ก็ต้องอาศัยครรภ์มารดาให้เป็นทีเจริญเติบโต และคลอดออกมาภายหลัง

การตั้งครรภ์ของมารดา ต้องประกอบด้วยองค์ 3 คือ

1. มารดามีระดู หมายถึงอยู่ในวัยเจริญพันธุ์ และมีไข่สุกในรอบเดือน

2. บิดามารดาอยู่ด้วยกัน

3. มีสัตว์มาเกิด หรือมีวิญญาณมาปฏิสนธิ

องค์ประกอบทั้ง 3 ต้องมีพร้อม ไม่ขาดข้อใดข้อหนึ่ง เมื่อมนุษย์เกิดในครรภ์แล้ว จะมีการพัฒนาดังนี้

สัปดาห์ที่ 1 เป็นกลละ (เริ่มตั้งแต่ปฏิสนธิในระยะแรกสุดในครรภ์) เป็นน้ำใสๆ ไม่อาจเห็นได้ด้วยตาเปล่า มีขนาดเล็กมาก อุปมาดังเอาขนจามรุ่มในน้ำมันงา สลัดเสีย 7 ครั้ง น้ำมันงาที่เหลือติดปลายขนนั้น ประมาณขนาดเท่ากลละ ถ้าเทียบกับการแพทย์ พอจะเทียบได้กับไข่ที่ผสมแล้ว เป็นไซโกต (Zygote)

สัปดาห์ที่ 2 เป็นอัมพุทะ มีลักษณะเป็นโลหิตขุ่นๆ ช้นเหมือนน้ำล้างเนื้อ

สัปดาห์ที่ 3 เป็นเปสิ มีสีแดงเรื่อ เป็นชิ้นเนื้อเหมือนก้อนดีบุกเหลว ยังไม่เป็นก้อนแข็ง

สัปดาห์ที่ 4 เป็นขนะ เป็นก้อนเนื้อแข็งทึบ เป็นแท่งสีแดงจัด ขนาดเท่าไข่ไก่

สัปดาห์ที่ 5 เป็นปัญจสาขา เป็นปุ่มเกิดขึ้น 5 ปุ่ม ซึ่งจะพัฒนาเป็นศีรษะ เป็นมือ 2 เท้า 2 รวม 5

จากนั้นก็พัฒนาต่อไปเรื่อยๆ มีสายสะดือเป็นรูเหมือนก้านบัวติดกันเป็นอันเดียวกับแผ่นท้องของมารดา รสอาหารแล่นไปตามสะดือ จะมีตา หู จมูก ลิ้น เมื่อสัปดาห์ที่ 11 ไปแล้ว นับแต่ปฏิสนธิ คือตั้งแต่เป็นกลละนั้น สัตว์นั้น มีจิต เจตสิก รูป อยู่พร้อมแล้ว

อารมณ์ก็เกิดได้ แต่เป็นอารมณ์ที่อ่อน เพราะเพิ่งเริ่มต้น อารมณ์จึงเหมือนคนหลับๆ ตื่นๆ หรือคนที่ฝันไป ตื่นขึ้นมาก็เล่าความฝันไม่ค่อยถูก แม้เป็นเพียงกลละ หากประหารเด็กในครรภ์ ก็จัดว่าทำปาณาติบาตแล้ว เพราะในกลละที่เล็กมากนี้ พระพุทธองค์ตรัสว่า ประกอบด้วยกลุ่มของรูป 3 กลุ่ม⁴ (กลุ่มของรูป คือมวลสารเล็กๆ มองไม่เห็นด้วยตาเปล่า มีลักษณะเหมือนสารพันธุกรรม)⁵ ได้แก่

1. กายทสกะ กลุ่มของรูปที่กำหนดลักษณะทางกายภาพ ให้มีลักษณะทางกายภาพเป็นไปตามภพภูมิที่กำหนด สุดแท้แต่ว่า เกิดเป็นสัตว์ชนิดใดตามแต่กรรมของตน นอกจากนี้ยังกำหนดลักษณะอวัยวะให้ดูงาม ไม่งาม และยังมีหมายถึง กายประสาททั้งหมดทั่วร่างกายที่รับกระทบได้ ก่อให้เกิดความรู้สึก แต่ขณะที่เป็นกลละ ยังไม่ได้รับกระทบผัสสะกับสิ่งใดๆ ต้องวิวัฒนาการต่อไปก่อน

2. ภาพทสกะ กำหนดลักษณะความเป็นเพศชาย–หญิง ซึ่งรวมถึงกล้ามเนื้อ ผิวพรรณ เส้นผม ฯลฯ ทุกอย่างทั่วกาย ที่เราบอกได้ว่า เป็นหญิง หรือชาย เช่น เห็นมือโผล่ ออกมาก็พอบอกได้ว่า เป็นมือของหญิงหรือชาย

⁴ พระวินัยปิฎก อรรถกถา ปฐมสันตปาสาทิกา ตติยปราชิก 2/381

⁵ วัลลภ ชวนปัญญา กฎแห่งกรรม

สามารถมองเห็นได้

กลุ่มของรูปทั้ง 3 นี้ เกิดจากกรรมทั้งสิ้น

เมื่อครบ 10 เดือน ทารกก็คลอดจากครรภ์

องค์ประกอบของชีวิต

องค์ประกอบหรือสิ่งต่างๆ ที่ประกอบขึ้นเป็นตัวตน มี 5 อย่าง เรียกว่าขัน्ह์ 5 หรือ เบญจขัน्ह์ ขัน्ह์ หมายถึง พวก หมวดหมู่ กอง กลุ่ม เบญจขัน्ह์จึงหมายถึง 5 กอง หรือ 5 หมวดหมู่ที่ประกอบขึ้นเป็นคน ได้แก่

1. รูปขัน्ह์
2. เวทนาขัน्ह์
3. สัญญาขัน्ह์
4. สังขารขัน्ह์
5. วิญญาณขัน्ह์

1. รูปขัน्ह์ หมายถึง ร่างกายทั้งหมด ตัวของเราทั้งหมด คือสสาร และพลังงานทั้งหมดที่เป็น ร่างกายเป็นตัวตน ซึ่งประกอบด้วย

1. มหาภูตรูป 4
2. อุปาทายรูป 24

รวมเรียกว่า รูป 28

ก. มหาภูตรูป 4 มหาภูตรูป คือ รูปเดิม หรือรูปใหญ่ เป็นคุณสมบัติปฐมภูมิ หรือ คุณสมบัติเบื้องต้น (primary qualities) ได้แก่ ธาตุดิน (ปฐวีธาตุ) ธาตุน้ำ (อาโปธาตุ) ธาตุไฟ (เตโชธาตุ) ธาตุลม (วาโยธาตุ) รูปร่างหรือรูปขั้นของเรา ประกอบไปด้วยธาตุทั้ง 4 นี้ ส่วนที่แข็ง มั่นคง เช่น กระดูก ฟัน คือธาตุดิน ส่วนที่เอิบ อาบ ซึมซาบ เป็นของเหลวไหลเกาะกุม เช่น เลือด น้ำเหลือง น้ำลาย ฯลฯ คือธาตุน้ำ ส่วนที่ให้ความร้อน ทำให้สุก ให้ความอบอุ่น ความร้อนที่ย่อยอาหาร คือธาตุไฟ ส่วนที่เป็นสภาวะที่เคลื่อนไหว เช่น ลมหายใจ ลมในท้อง ลมในไส้ คือธาตุลม

ข. อุปาทายรูป 24 คือ รูปที่อาศัยมหาภูตรูป หรือเป็นรูปที่เกิดสืบเนื่องจากมหาภูตรูป เป็นอาการของมหาภูตรูป เป็นคุณลักษณะของมหาภูตรูป นับเป็นคุณสมบัติทุติยภูมิ (secondary qualities) ได้แก่

1. ตา (จักขุปสาท)
2. หู (โสตปสาท)
3. จมูก (ฆานปสาท)
4. ลิ้น (ชีวาหปสาท)
5. กาย (กายปสาท)

ข้อ 1— 5 รวมเรียกว่า ปสาทรูป คือประสาทที่เป็นธาตุฝ่ายรับสี รับเสียง รับกลิ่น รับรส รับสัมผัส

6. รูป
7. เสียง
8. กลิ่น
9. รส

ข้อ 6—9 รวมเรียกว่า โคจรรูป (วิสัยรูป) คือรูปที่เป็นอารมณ์ ได้แก่ รูปเป็นอารมณ์ของตา เสียงเป็นอารมณ์ของหู กลิ่นเป็นอารมณ์ของจมูก และรสเป็นอารมณ์ของลิ้น

10. ความเป็นหญิง (อิตถีภาวะ)
11. ความเป็นชาย (ปुरुสภาวะ)

ข้อ 10–11 รวมเรียกว่า ภาวรูป

12. ที่ตั้งของจิต (หัวใจ) เรียกว่าหทัยรูป

13. ไหว่กายให้รู้ความ (กายวิญญูติ)

เช่น โบกมือ ชี้นิ้ว สั่นศีรษะ เป็นต้น

14. ไหว่วาจาให้รู้ความ คือพูดได้ (วจีวิญญูติ)

ข้อ 13–14 เรียกว่า วิญญูติรูป

15. ภาวะที่รักษารูปให้เป็นอยู่ (ชีวิตินทรีย์) เรียกว่า ชีวีตรูป

16. อาหารที่กินเกิดเป็นโอชา (กาวพิงการาหาร) เรียกว่า อาหารรูป

17. อากาศธาตุ ช่องว่าง เรียกว่า ปริจเฉทรูป

18. ความเบาของรูป (ลหุตา)

19. ความอ่อนหยุ่นของรูป (มุกฺขตา)

20. ความควรแก่งานของรูป (กัมมัญญตา)

ข้อ 18–20 เรียกว่า วิการรูป

21. ความเจริญ หรือขยายตัวของรูป (อุปจยะ)

22. การสืบทอดของรูป (สันตติ)

23. ความเสื่อมทรุดโทรมของรูป (ชฺรตา)

24. ความสลายตัวของรูป (อนิจฺจตา)

ข้อ 21–24 เรียกว่า ลक्षणรูป

รูป 28

ดิน	น้ำ	ไฟ	ลม	→	มหาภูตรูป 4	
ตา	หู	จมูก	ลิ้น	กาย	- ปสาทรูป 5	อุปาทายรูป 24
สี	เสียง	กลิ่น	รส		- วิสยรูป หรือ โคจรรูป 4	
อดีต	ปฐิส				- ภาวรูป 2	
หทัย					- หทัยรูป 1	
ชีวิต					- ชีวิตรูป 1	
อาหาร					- อาหารรูป 1 (โอชะ)	
ปริจ					- ปริจเฉทรูป 1	
กาย วิญญูติ	วจี วิญญูติ				- วิญญูติรูป 2	
ลหุตา	มุตตา	กัมมัฏ			- วิการรูป 3	
อุปจย	สันตติ	ชรตา	อนิจตา		- ลักษณะรูป 4	

มหาภูตรูป หรือรูปใหญ่ ดิน น้ำ ไฟ ลม นั้น มีลักษณะเป็นธาตุ ธาตุทั้ง 4 นี้ มีลักษณะประจำตัว ไม่ได้ปรากฏเฉพาะในรูปขันธ์ หรือร่างกายของเราเท่านั้น ยังปรากฏในสิ่งอื่นๆ เช่น ต้นไม้ วัตถุทั้งหลาย ทั้งมีชีวิต และไม่มีชีวิต

ปฐวีธาตุ หรือธาตุดิน (บางแห่งใช้ ปถวีธาตุ) เป็นที่อาศัยของรูปอื่นๆ เหมือนแผ่นดิน เป็นที่อาศัยของสรรพสิ่งทั้งหลาย ที่มีสี มีรูปร่าง ฯลฯ ถ้าไม่มีปถวีธาตุ ก็จะเกิดขึ้นไม่ได้ ปถวีธาตุ มีความแข็ง เป็นลักษณะประจำตัว มีสภาพแข็งแกร่งกว่ามหาภูตรูปอื่นๆ ถ้ามีปถวีธาตุมากก็แข็งมาก เช่น ก้อนหิน ขอนไม้ เป็นต้น ส่วนสิ่งที่เราคิดว่าอ่อนนั้น มีปถวีธาตุน้อย เช่น สาลี หนุ่น เป็นต้น ในร่างกายของเรามีปถวีธาตุประกอบอยู่ 20 ได้แก่

1. ผม	11. หัวใจ
2. ขน	12. ตับ
3. เล็บ	13. พังผืด
4. ฟัน	14. ไต
5. หนัง	15. ปอด
6. เนื้อ	16. ไขใหญ่
7. เอ็น	17. ไขน้อย
8. กระดูก	18. อาหารใหม่
9. เยื่อในกระดูก	19. อาหารเก่า
10. ม้าม	20. มันทมอง

อาโปธาตุ (ธาตุน้ำ) มีลักษณะไหล เกาะกุม มีมากในสิ่งใด สิ่งนั้นย่อมมีความเหลว และไหลไปได้ ถ้ามีอยู่น้อยก็เกาะกุมกันเป็นกลุ่มก้อน อาโปธาตุเหมือนกาวที่เชื่อมสิ่งต่างๆ ให้เข้ากันเป็นรูปร่าง ในร่างกายมีธาตุน้ำที่อยู่ทั่วไป ประกอบอยู่ 12 ได้แก่

1. ดี	7. น้ำตา
2. เสมหะ	8. น้ำมันเหลว
3. หนอง	9. น้ำลาย
4. เลือด	10. น้ำมูก
5. เหงื่อ	11. ไชข้อ
6. มันทัน	12. น้ำมุต (น้ำปัสสาวะ)

เตโชธาตุ (ธาตุไฟ) มี 2 ลักษณะ มีลักษณะร้อน เรียกว่า อุณหเตโช มีลักษณะเย็นเรียก สิตเตโช อุณหเตโช มีลักษณะเป็นไอร้อน สิตเตโช มีลักษณะเป็นไอเย็น ทำให้สิ่งต่างๆ สุกหรือ ละเอียดนุ่มนวล ในร่างกายมีธาตุไฟประกอบอยู่ 4 ได้แก่

1. ไอร้อนในร่างกาย หรือไฟธาตุที่มีอยู่ประจำในร่างกาย
2. ไฟธาตุทำหน้าที่ย่อยอาหาร
3. ไฟธาตุที่ทำให้ร่างกายทรุดโทรม แก่ชรา เช่น ทำให้ผมหงอก ฟันหัก หนังเหี่ยว เป็นต้น
4. ไฟธาตุที่ทำให้ร้อนจนเกิดเป็นไข้ ไม่สบาย

วาโยธาตุ (ธาตุลม) มีลักษณะให้รู้ได้ คือ เครื่องดัง หรือเคลื่อนไหว ธาตุลมที่เรียกว่า สมี— รณวาโย เป็นธาตุลมที่ทำให้รูปที่เกิดพร้อมกับตนนั้นเคลื่อนไหวไปมาได้ เช่น การเคลื่อนไหวอริยาบถต่างๆ เช่น ยกมือ กระดิกเท้า หรือแม้แต่ขยับถ่ายของเสียออกจากร่างกาย ผู้ที่เป็นอัมพาตไม่อาจเคลื่อนไหวอวัยวะได้ เป็นเพราะปัญหาจากวาโยธาตุนี้ ในร่างกายของเรามี วาโยธาตุประกอบอยู่ 6 ได้แก่

1. ลมที่พัดขึ้นเบื้องบน เช่น การเรอ การหาว การไอ การจาม เป็นต้น
2. ลมที่พัดลงสู่เบื้องต่ำ เช่น การผายลม การเบ่ง (ลมเบ่ง) เป็นต้น
3. ลมที่อยู่ในช่องท้อง ทำให้ปวดท้อง เสียดท้อง เป็นต้น
4. ลมที่อยู่ในลำไส้ เช่น ท้องลั่น ท้องร้อง เป็นต้น
5. ลมที่พัดอยู่ทั่วร่างกาย ทำให้ไหวร่างกายได้
6. ลมหายใจเข้า-หายใจออก

ชื่อของรูปธรรม	ลักษณะของรูปธรรม	หน้าที่ของรูปธรรม	ผลที่เกิดจากรูปธรรม
1. ปฐวีธาตุ	แข็ง-อ่อน	มีการทรงตัวอยู่	มีการรับไว้
2. เตโชธาตุ	ร้อน-เย็น	มีการสุกงอม	มีการทำให้อ่อนนุ่ม
3. วาโยธาตุ	เคร่ง-ตึง-ไหว	มีการไหว	มีการโน้มไป
4. อาโปธาตุ	ไหล-ซึม	มีการเจริญ	มีการรวบรวม
5. จักขุปสาทรูป	ความใสของมหาภูตรูปที่ กระทบรูปารมณ์	มีการแสวงหารูปารมณ์	มีการทรงอยู่ของจักขุ วิญญาณ
6. โสตปสาทรูป	ความใสของมหาภูตรูปที่ กระทบสัททารมณ์	มีการแสวงหาสัททารมณ์	มีการทรงอยู่ของโสต วิญญาณ
7. ฆานปสาทรูป	ความใสของมหาภูตรูปที่ กระทบคันธารมณ์	มีการแสวงหากันธารมณ์	มีการทรงอยู่ของฆาน วิญญาณ
8. ชิวหาปสาทรูป	ความใสของมหาภูตรูปที่ กระทบรสารมณ์	มีการแสวงหารสารมณ์	มีการทรงอยู่ของชิวหา วิญญาณ
9. กายปสาทรูป	ความใสของมหาภูตรูปที่ กระทบโผฏฐัพพารมณ์	มีการแสวงหาโผฏฐัพพารมณ์	มีการทรงอยู่ของกาย วิญญาณ
10. รูปารมณ์	มีการกระทบกับจักขุ ปสาท	ทำอารมณ์ให้จักขุวิญญาณ	เป็นอารมณ์ให้จักขุ วิญญาณ
11. สัททารมณ์	มีการกระทบโสตปสาท	ทำอารมณ์ให้โสตวิญญาณ	เป็นอารมณ์ให้โสต วิญญาณ
12. คันธารมณ์	มีการกระทบฆานปสาท	ทำอารมณ์ให้ฆานวิญญาณ	เป็นอารมณ์ให้ฆาน วิญญาณ
13. รสารมณ์	มีการกระทบชิวหาปสาท	ทำอารมณ์ให้ชิวหา วิญญาณ	เป็นอารมณ์ให้ชิวหา วิญญาณ
14. หทัยรูป	มีการให้มโนธาตุและมโน วิญญาณธาตุอาศัย เกิดขึ้น	มีการทรงไว้ซึ่งมโนธาตุ และมโนวิญญาณธาตุ	มีการรักษาไว้ซึ่งมโนธาตุ และมโนวิญญาณธาตุ
15. ชีวิตรูป	มีการรักษาไว้ซึ่งสหชาต รูป	มีการธำรงไว้ซึ่งสหชาตรูป	มีการประกอบสหชาตรูป ให้มั่นคง
16. อาหารรูป	มีการทำให้รูปเจริญ	มีการธำรงไว้ซึ่งรูป	มีการอุดหนุนไว้ซึ่งรูป กาย
17. ปริจเฉทรูป	มีการคั่นไว้ซึ่งรูปกลาป	มีการแสดงส่วนของรูป	มีการจำแนกซึ่งรูป
18. ลหุตารูป	มีความเบา	มีการทำลายความหนัก ของรูป	มีการทำให้ว่องไว

ชื่อของรูปธรรม	ลักษณะของรูปธรรม	หน้าที่ของรูปธรรม	ผลที่เกิดจากรูปธรรม
19. มุทุตารูป	มีความอ่อน	มีการทำลายความกระด้างของรูป	มีการไม่ขัดแย้งต่อกิจทั่วไป
20. กัมมัณฺณตารูป	มีการควร	มีการทำลายการไม่ควร	มีการทรงไว้ซึ่งพลัง
21. อุปจยรูป	มีการแรกเกิด	มีการทำให้บรรดารูปได้เกิด	มีสภาพที่บริบูรณ์ของรูป
22. สันตติรูป	มีการเจริญอยู่	มีการสืบต่อ	มีการไม่ขาดจากกัน
23. ชรตารูป	มีการเสื่อมของรูป	มีการนำไปซึ่งความเสื่อม	มีสภาพที่ไม่เกิดใหม่
24. อนิจจตารูป	มีการเสื่อม	มีการจมดิ่ง	มีการสูญหาย
25. อิตถิการูป	มีสภาพของหญิง	มีปรากฏการณ์ของหญิง	มีอาการของหญิง
26. ปุริสการูป	มีสภาพของชาย	มีปรากฏการณ์ของชาย	มีอาการของชาย
27. กายวิญญูติรูป	มีการแสดงให้รู้ซึ่งความหมาย	มีการแสดงซึ่งความหมาย	มีการไหวกาย
28. วจีวิญญูติรูป	มีการแสดงให้รู้ซึ่งความหมาย	มีการแสดงซึ่งความหมาย	มีการกล่าววาจา

2. เวทนาขันธุ์ คือ ความรู้สึกหรือการเสวยอารมณ์ ทั้งสุข (สุขเวทนา) ทุกข์ (ทุกข์เวทนา) เจ็บๆ ไม่สุขไม่ทุกข์ (อทุกขมสุขเวทนา หรือ อุเบกขาเวทนา) เวทนา แบ่งได้เป็น⁶

- ก. เวทนา 3 คือ
1. ความรู้สึกสุข (สุขเวทนา)
 2. ความรู้สึกทุกข์ (ทุกข์เวทนา)
 3. ความรู้สึกเจ็บๆ (อทุกขมสุขเวทนา)

ข. เวทนา 6 คือ เวทนา หรือความรู้สึกที่เกิดจากประสาทสัมผัส

1. เวทนาที่เกิดทางตา
2. เวทนาที่เกิดทางหู
3. เวทนาที่เกิดทางจมูก
4. เวทนาที่เกิดทางลิ้น
5. เวทนาที่เกิดทางกาย
6. เวทนาที่เกิดทางใจ

⁶ อีกแง่หนึ่ง แบ่งเวทนาเป็น 5 คือ สุข (ทางกาย) ทุกข์ (ทางกาย) โสมนัส (ดีใจ) โทมนัส (เสียใจ) อุเบกขา (เฉยๆ) เป็นการแบ่งแบบอภิธรรม ส่วนการแบ่งเป็นเวทนา 6 คือ สุข (ทางกาย) ทุกข์ (ทางกาย) อุเบกขา (ทางกาย) โสมนัส (ดีใจ) โทมนัส (เสียใจ) อุเบกขา (เฉยๆ) เป็นการแบ่งแบบพระสูตร

ค. เวทนา 18 คือ เวทนา หรือความรู้สึกที่เกิดทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ได้แก่

ทางตา คือ	1. สุขเวทนา เกิดจากการสัมผัสทางตา
2. ทุกขเวทนา เกิดจากการสัมผัสทางตา
3. อุเบกขาเวทนา เกิดจากการสัมผัสทางตา
ทางหู คือ	1. สุขเวทนาที่เกิดจากการสัมผัสทางหู
2. ทุกขเวทนาที่เกิดจากการสัมผัสทางหู
3. อุเบกขาเวทนาที่เกิดจากการสัมผัสทางหู
ทางจมูก คือ	1. สุขเวทนาที่เกิดจากการสัมผัสทางจมูก
2. ทุกขเวทนาที่เกิดจากการสัมผัสทางจมูก
3. อุเบกขาเวทนาที่เกิดจากการสัมผัสทางจมูก
ทางลิ้น คือ	1. สุขเวทนาที่เกิดจากการสัมผัสทางลิ้น
2. ทุกขเวทนาที่เกิดจากการสัมผัสทางลิ้น
3. อุเบกขาเวทนาที่เกิดจากการสัมผัสทางลิ้น
ทางกาย คือ	1. สุขเวทนาที่เกิดจากการสัมผัสทางกาย
2. ทุกขเวทนาที่เกิดจากการสัมผัสทางกาย
3. อุเบกขาเวทนาที่เกิดจากการสัมผัสทางกาย
ทางใจ คือ	1. สุขเวทนาที่เกิดจากการสัมผัสทางใจ
2. ทุกขเวทนาที่เกิดจากการสัมผัสทางใจ
3. อุเบกขาเวทนาที่เกิดจากการสัมผัสทางใจ

กล่าวก็คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ (ทวาร 6) X สุข ทุกข์ อุเบกขา (เวทนา 3) = เวทนา 18

เวทนา คือ การเสวยอารมณ์ รับรู้อารมณ์ หรือความรู้สึกว่า สุข ทุกข์ เฉยๆ ทุกครั้งเมื่อเรารับรู้ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เราจะรู้สึกต่อสิ่งที่เรารับรู้มา ไม่ว่าจะเป็นสุข ทุกข์ เฉยๆ เช่น เห็นดอกไม้สวยงาม เกิดความสุข สบาย เรียกสุขเวทนาที่เกิดจากการสัมผัสทางตา หรือได้ยินเสียงอึกทึก เกิดความทุกข์ ความไม่สบาย เรียกว่า ทุกขเวทนา ที่เกิดจากการสัมผัสทางหู เป็นต้น

3. สัญญาขั้นที่ ๓ สัญญาคือความจำได้หมายรู้ การกำหนดรู้ การจำอาการ หรือลักษณะของสิ่งที่เรารับรู้ได้ เช่นเสียงดัง เสียงเบา รู้กลิ่น รู้สี รู้รส รู้ชื่อ รู้สัณฐาน และจำได้เมื่อได้ยินเสียง เช่นนั้นอีก จำได้เมื่อได้กลิ่นเช่นนั้นอีก จำได้เมื่อเห็นสี เห็นสัณฐาน รูปร่างเช่นนั้นอีก นั่นคือ เมื่ออารมณ์นั้น หรือสิ่งนั้นปรากฏขึ้นต่อหน้าก็กำหนดได้ รู้ได้ จำได้ว่าอะไรคืออะไร สัญญาแบ่งเป็น 6 ตามทางแห่งการรับรู้ คือ

1. รูปสัญญา ความหมายรู้อรูป เช่น ดำ แดง เขียว ขาว เป็นต้น
2. สัทสัญญา ความหมายรู้เสียง เช่น ดัง เบา หัม แหลม เป็นต้น
3. คันธสัญญา ความหมายรู้กลิ่น เช่น หอมเหม็น เป็นต้น
4. รสสัญญา ความหมายรู้รส เช่น เปรี้ยว หวาน เค็ม ขม เผ็ด เป็นต้น
5. โผฏฐัพพสัญญา ความหมายรู้สัมผัสทางกาย เช่น เย็น ร้อน อ่อน แข็ง หยาบ ละเอียด เป็นต้น
6. รัสมสัญญา ความหมายรู้อารมณ์ทางใจ เช่น สวยงาม น่าเกลียด เป็นต้น

4. สังขารขั้นที่ ๓ คือเจตนาหรือเครื่องปรุงแต่งจิตให้เป็นบุญ บาป ใ้ดี ชั่ว หรือ เป็นกลางๆ เป็นความนึกคิดที่ปรุงแต่งจิตให้คิดดี (กุศล) คิดไม่ดี (อกุศล) เปรียบจิตดังนี้สะอาดไม่มีสิ่ง สังขาร คือสิ่งต่างๆ เมื่อนำสัมผัสลงไปในน้ำ น้ำก็จะกลายเป็นสีต่างๆ ตามที่ผสมลงไป กล่าวได้อีกอย่างหนึ่งว่า สังขารก็คือ เจตสิก 50 นั้นเอง เจตสิก คือธรรมที่ประกอบกับจิต เป็นอาการ หรือคุณสมบัติต่างๆ ของจิต เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นพร้อมกับจิต ดับพร้อมกับจิต เช่นเดียวกับ คุณสมบัติของสสารที่เกิดขึ้นพร้อมกับสสาร เช่น สีแดงต้องมีอยู่ที่สสาร สีแดงต้องมีอยู่ที่ดอกไม้ ที่เสื้อ ที่หนังสือ สีแดงจะอยู่ลอยๆ เกิดขึ้นลอยๆ ไม่ได้ เจตสิกก็ต้องอาศัยจิตในลักษณะนี้เช่นกัน เจตสิกมี 52 แต่ที่เป็นสังขารมี 50 (ยกเว้นเวทนา และสัญญา) เจตสิกนี้ ได้กล่าวโดยละเอียดแล้ว ในบทที่เกี่ยวกับเจตสิกโดยตรง

5. วิญญาณขั้นที่ ๓ คือการรับรู้อารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ เมื่อตากระทบรูปก็เห็น หู กระทบเสียงก็ได้ยิน เป็นต้น ในพระอภิธรรม เรียกวิญญาณขั้นที่ ๓ ว่าจิต หากแบ่งวิญญาณ ตามที่เกิด แบ่งได้เป็น 6 คือ

1. จักขุวิญญาณ คือความรู้แจ้งอารมณ์ทางตา

2. โสทวิญญูณ คือความรู้แจ้งอารมณ์ทางหู
3. ฆานวิญญูณ คือความรู้แจ้งอารมณ์ทางจมูก
4. ชิวหาวิญญูณ คือความรู้แจ้งอารมณ์ทางลิ้น
5. กายวิญญูณ คือความรู้แจ้งอารมณ์ทางกาย
6. มโนวิญญูณ คือความรู้แจ้งอารมณ์ทางใจ

วิญญูณในชั้น 5 นี้ต้องอาศัยอายตนะภายใน 6 คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ กระทบหรือสัมผัสกับอายตนะภายนอก 6 คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส (โผฏฐัพพะ) ธรรมารมณ์ แล้วเกิดการรับรู้ขึ้น ดังนั้น คนตาบอด มองไม่เห็นรูป ก็คือไม่มีจักขุวิญญูณ (การรับรู้ทางตา) คนหูหนวกไม่ได้ยินเสียง ขาดการรับรู้ทางเสียง เรียกว่าขาดโสทวิญญูณ เป็นต้น

ชีวิตประกอบไปด้วยชั้น 5 คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญูณ หากพิจารณาจะเห็นว่าประกอบไปด้วยส่วนใหญ่ๆ 2 ส่วน คือ ส่วนที่เป็นรูป คือรูปชั้นหรือรูปกาย กับส่วนที่เป็นนามหรือนามชั้น อันได้แก่ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญูณ

ความสัมพันธ์ของรูปกับนาม

การเกิดขึ้นของกายหรือรูป มีสมุฏฐาน หรือเหตุให้เกิดรูปได้ 4 ได้แก่

1. กรรม การกระทำทางกาย วาจา ใจ ที่เป็นกุศล อกุศล
2. จิต ทำให้เกิดอาการต่างๆ ของรูป
3. อุตุ (อุณหภูมิ) ความร้อน-เย็นที่มีอยู่ภายใน กายนอกกาย
4. อาหาร โอชาที่อยู่ในอาหาร

รูปที่เกิดจากจิตเป็นสมุฏฐาน หรือจิตทำให้เกิดรูปต่างๆ ได้ 15 รูป

1. มหาภูตรูป 4 (ดิน น้ำ ไฟ ลม)
2. อาหารรูป 1 (อาหารที่กินเกิดเป็นโอชา)
3. วิญญูติรูป 2 (กายวิญญูติ การเคลื่อนไหวกาย และวจีวิญญูติ การพูด การเคลื่อนไหวต่างๆ ของวาจา)

4. โคจรรูป 4 (สี เสียง กลิ่น รส หรือรูปารมณฺ์ สัททารมณฺ์ คันธารมณฺ์ และรสารมณฺ์)
5. ปริจเฉทรูป 1 (ช่องว่าง)
6. วิการรูป 3 (ลหุตา มหุตา กัมมัฏญตา หรือความอ่อนเบา นุ่มนวลควรแก่ งาน)

จิตตชรูป หรือรูปที่เกิดจากจิตเป็นสมุฏฐาน มี 7 อย่าง

1. จิตตชรูปสามัญ เป็นจิตตชรูปที่เป็นไปตามปกติของร่างกาย เช่น การหายใจเข้า การหายใจออก การเต้นของหัวใจ เป็นต้น
2. จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการหวัระ การยัม การหวัระต้องอาศัยจิตเป็นปัจจัยให้เกิด
3. จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการร้องไห้ เกิดในขณะที่จิตโสภเสรา โทสมูลจิต 2 ดวงทำให้เกิด
4. จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการเคลื่อนไหวอริยาบถย่อย จิตที่ทำให้คู่ เหยียด ก้ม เงย เหลียว เดิน ถอยหลัง เคี้ยวอาหาร เป็นต้น
5. จิตตชรูปเกี่ยวกับการพูด การร้องเพลง การพูด การอ่านหนังสือ
6. จิตตชรูปเกี่ยวกับอริยาบถใหญ่ทั้ง 4 คือ ยืน เดิน นั่ง นอน
7. จิตตชรูปเกี่ยวกับอริยาบถใหญ่ทั้ง 4 ตั้งมั่น คือ ยืน เดิน นั่ง นอน ได้ปกติไม่เจ็บไข้

การกล่าวว่า จิตเป็นสมุฏฐานแกรูปนั้น ไม่ใช่จิตทุกดวงเป็นสมุฏฐานแกรูป เป็นจิตบางดวงสำหรับบางรูป เช่น จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการร้องไห้ ต้องเป็นโทสมูลจิต 2 ดวงเท่านั้น หรือ จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการหวัระ ก็แตกต่างกันไปตามประเภทของบุคคล หากเป็นปุถุชน จะหวัระได้ด้วยจิต 8 ดวง คือ โสมนัสโลภมูลจิต 4 และโสมนัสมหากุศลจิต 4 แต่หากเป็นพระอรหันต์ จะยัมได้ด้วยจิต 5 ดวง คือ โสมนัสหสิตุปปาตจิต 1 และ โสมนัสสมาธิริยาจิต 4 เป็นต้น

นามกับรูป หรือกายกับจิตนี้ ต้องอิงอาศัยกัน แยกกันไม่ออก โดยต้องอาศัยจิต จึงเรียกว่ามีชีวิต จิตต้องอาศัยกายที่จะแสดงพฤติกรรมต่างๆ ออกมาได้ ทั้งที่เป็นกุศล และอกุศล ทั้งในการบรรลุมรรคผล ก็ต้องอาศัยกันและกัน ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค หน้า 989, 992 – 994 ได้เปรียบเทียบความเป็นคู่กันของรูปนามไว้ต่างๆ เช่น

‘อันว่านาม และรูปเป็นของคู่กัน ทั้ง 2 อย่างต่างอาศัยกันและกัน เมื่ออย่างหนึ่งแตก ทำลายไป สิ่งอาศัยกันทั้ง 2 อย่างก็แตกทำลายด้วย’

‘มนุษย์ทั้งหลายเดินทางไปในห้วงน้ำ เพราะอาศัยเรือ แม้ฉันใดนามกายเป็นไปได้ เพราะอาศัยรูป ก็เช่นกันฉันนั้น เรือแล่นไปในห้วงน้ำ เพราะอาศัยมนุษย์ฉันใด รูปกายเป็นไป ได้ เพราะอาศัย นามก็เช่นกันฉันนั้น’

และเปรียบเทียบการอาศัยกันของนามและรูป โดยเปรียบเทียบขายตาบอดแต่กำเห็ด และขายง่อย เปลี้ย ขายตาบอดไม่มีความสามารถไปไหนได้เองเพราะมองไม่เห็น อาจตกหลุมตกบ่อได้ ส่วน ขายง่อยเปลี้ย แม้ตาจะมองเห็น แต่ก็เดินไม่ได้ ขายทั้ง 2 จึงต้องอาศัยกัน โดยขายง่อยเปลี้ย ขึ้นบ่าขี่ขายตาบอด และบอกทางขายตาบอดให้เดิน เลี้ยวซ้าย เลี้ยวขวา ทั้ง 2 จะไปถึง จุดหมายได้โดยปลอดภัย เปรียบนามและรูปมีคุณสมบัติต่างกัน และสำเร็จกิจได้ ก็ต้องอาศัย กันและกัน

นอกจากนี้ ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค หน้า 988 ได้เปรียบเทียบนามรูปไว้ 3 ประการ คือ

1. นามรูป เปรียบเหมือนหุ่น โดยลำพังไม่อาจเคลื่อนไหวเองได้ เพราะไม่มีชีวิต
2. เหมือนไม้จิ้ม 2 อันคานกันไว้ เมื่อไม้หนึ่งล้ม อีกอันต้องล้มตาม ทรงอยู่ไม่ได้
3. เหมือนกลอง และเสียงกลอง เมื่อเอาไม้ตีหน้ากลอง เสียงจึงปรากฏขึ้น

รูปและนาม กายและจิต ก็ต้องอาศัยกัน ชีวิตจึงเป็นไปได้ และมีอยู่ได้

คำถามประจำบทที่ 5

1. คำว่า จิตขึ้นวิถึ หมายถึงอย่างไร
2. จงแสดงภาพวิถึจิตที่เรามองเห็นภาพได้ชัดเจน พร้อมอธิบาย
3. การรับรู้อารมณ์ทางปัญจทวาร กับทางมโนทวารต่างกันอย่างไร
4. ยกตัวอย่าง เตโชธาตุ และวาโยธาตุ ในรูป หรือกายของมนุษย์
5. ภวังคจิต คืออะไร ทำหน้าที่อะไร